

ZEMĚDĚLSTVÍ V SOUČASNÉM AGROBYZNISU

AGRICULTURE IN CONTEMPORARY AGRIBUSINESS

Věra Bečvářová

Anotace:

Příspěvek charakterizuje změny v postavení zemědělství v širším pojetí agrobyznisu a vliv procesů globalizace a integrace na formování podnikatelského prostředí podniků zemědělské prvovýroby. Zabývá se rozбором klíčových faktorů ovlivňujících nabídkovou i poptávkovou stránku agrárních trhů v současném období a z nich vyplývající nové nároky na chování zemědělských podniků i na koncepci agrární politiky.

Klíčová slova:

agrobyznis, globalizace, komoditní vertikála, konkurenceschopnost, potravinové sítě, nová ekonomika.

Abstract:

The contribution deals with the transformation of agriculture position based upon the agribusiness conception approach. Key factors influenced on the world agribusiness development and that affected both the supply and the demand side of agrarian markets are evaluated. New requirements related to agricultural enterprises behaviour as well as the agricultural policy new conception are notified there.

Keywords:

agribusiness, globalisation, commodity chain, competitiveness, food networks, new economy.

ÚVOD

K rozšíření EU o země střední a východní Evropy dochází v období, kdy Evropa stojí před problémem vymezení vlastní cesty, která by souběžně vytvářela podmínky pro vysokou konkurenceschopnost a ekonomickou výkonnost na globální scéně a současně zajišťovala sociální kohezi v rámci nově pojatého Evropského sociálního modelu. To v plném rozsahu platí i pro vytváření nové podoby zemědělství a agrárního sektoru, mění kritéria účinnosti a nároky na směřování nástrojů agrární politiky. Na rozdíl od dosavadních přístupů zaměřených především na trvalé zajištění ochrany výrobců potravin se i zde prosazují prvky nové ekonomiky. Vyžadují však znalost hlavních tendencí ve vývoji konkurenčního prostředí a volbu takových postupů, které umožňují předvídat rizika a předcházet nepříznivým vlivům těchto změn, a na základě takových znalostí aktivně využívat nabízených příležitostí.

Podniky v zemědělství, které v rámci společné zemědělské politiky EU přebírají silné regulační mechanismy, však nemohou hrát vzhledem k prostředí pouze pasivní roli příjemců přicházejících změn. Musí vystupovat rovněž jako spolutvůrci prostředí, využívat dostupných možností pro tvorbu konkurenčních výhod založených na jedinečnosti znalostí a skupin zdrojů, které mají k dispozici. Změny jsou natolik podstatné, že dávají nejen novou podobu agrárním trhům ve všech článcích komoditních vertikál, ale vynucují si i zásadní změny agrárních politik. Již nyní je zřejmé, že na tom, do jaké míry reálně budou anticipovány, teoreticky objektivizovány a v hospodářské politice zvládány změny související s těmito procesy, závisí jak řešení otázek konkurenceschopnosti zemědělských podniků v produkční

sféře, tak i možnost využití jejich dalších funkcí ve venkovském prostoru.

CÍL A METODIKA

Cílem příspěvku je na základě analýzy probíhajících procesů formování světového potravinového hospodářství na bázi agrobyznisu vymezit rozhodující faktory ovlivňující podnikatelské prostředí, zobecnit hlavní tendence změn, které se stávají neopominutelnými pro úspěšnost zemědělského podniku na trhu v současných podmínkách. Z tohoto hlediska posoudit, do jaké míry těmto požadavkům odpovídají rozhodující nástroje agrární politiky a kde lze spatřovat rizika jejich působení na další rozvoj zemědělských podniků.

Problém je metodicky prezentován v několika krocích, kdy východiskem je vymezení pojmu a okruhu subjektů zahrnovaných do komplexu agrobyznisu, navazující výsledky systémové analýzy jsou zaměřené na problematiku struktury a vývoje agrobyznisu projevující se ve změně podmínek formování segmentovaných trhů v rámci komoditních vertikál. Zobecnění probíhajících procesů, zejména změn vyplývajících z přechodu od nabídkově orientovaného systému na systém výrazně poptávkově orientovaný, umožňuje charakterizovat nový model a formulaci předpokladů úspěšnosti zemědělské prvovýroby v podmínkách rozvoje globálních potravinových sítí agrobyznisu, které by měly být rovněž předmětem diskusí o dalším vývoji moderní agrární politiky.

VÝSLEDKY A DISKUSE

Zemědělství jako součást širšího segmentu ekonomiky

Přes uznání mimoprodukčních funkcí zemědělství a do určité míry specifického postavení v potravinovém hospodářství i v tomto odvětví je problém dalšího rozvoje spojen s jeho efektivností a tedy spojen s otázkami produktivity faktorů (nejen půdy, ale i práce, kapitálu a úrovně managementu), a to v rozsahu přesahujícím původní úzké vymezení zemědělství jako rozhodujícího odvětví výroby potravin. Tento *teoreticko-metodologický přístup* k řešení ekonomiky výroby potravin a zpracování zemědělských surovin a jejich obchodu na bázi agrobusinessu vychází z klasického *Davis-Goldbergova* pojetí (1957), kde je *agrobusiness* charakterizován jako *komplex všech činností týkajících se výroby, skladování, zpracování, dopravy a prodeje zemědělských komodit a produktů z nich vyrobených*.

Pro aktuální zpřesnění reflektující situaci na přelomu tisíciletí lze využít definici *Sonky a Hudsona* (1999), kteří kromě výše uvedené struktury zdůrazňují úlohu výzkumu a předvýrobních fází (zejména vliv genetického a biologického výzkumu) a rostoucí úlohu veřejného stravování v segmentu spotřeby¹. Změny ve vnitřním i vnějším ekonomickém a společenském prostředí jsou natolik silné, že se stávají hybnými silami rozvoje celého agrobusinessu. Zemědělství se v posledních desetiletích *de facto* stává součástí podstatně širšího segmentu ekonomiky. Zahrnuje kromě předvýrobních fází i celou škálu aktivit zaměřených na zpracování, distribuci a realizaci produktů zemědělského původu.

Z toho vyplývá, že zemědělství jako odvětví neexistuje a nefunguje samostatně, má řadu podstatných interakcí s ostatními částmi národní i světové ekonomiky, které podléhají složitým ekonomickým vztahům v rámci daleko širšího komplexu odvětví vzájemně propojených *v rámci agrobyznisu*. To přináší nové nároky na rozhodování zemědělských výrobců o struktuře a parametrech výroby a stále výrazněji se dostává do střetu s centrálními limity a omezeními agrární politiky, v tomto případě společné zemědělské politiky (dále SZP)², které v principu vychází stále z nabídkového přístupu k regulaci zemědělské výroby.

¹ Podle této definice je ve světovém agrobyznisu zapojeno cca 50 % práce schopného obyvatelstva, využívá 50 % světových aktiv a představuje více než 50 % světových spotřebitelských výdajů (*Goldberg* 1999).

² V rámci SZP se jedná zejména o rozpor v podpoře cen spojené s produkčním omezením daným direktivně stanovenými kvótami na vybrané produkty a dosud nedořešeným decouplingem přímých podpor.

Při *dominanci nabídkového přístupu* se jedná především o rozhodování na bázi parametrů efektivnosti výroby. Od nich se odvozují další klíčové rysy výrobního řízení (sledování produkce, nákladů, zisku, maximálního prodeje a získávání zákazníků), na základě kterých se rozhoduje o dalším rozvoji podniku. Za základní předpoklad úspěchu se považuje kapitál a ostatní zdroje.

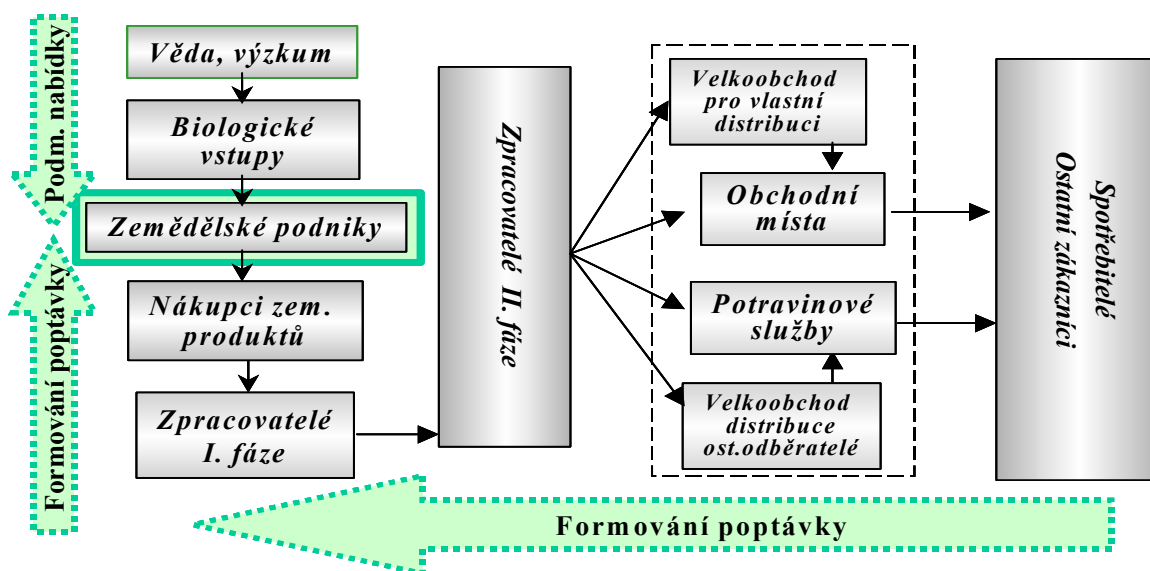
V podstatě stejné parametry dosud obsahuje proklamované *posílení spotřebitelského rozměru*, které je prezentováno jako *dominance poptávkové stránky* agrárního trhu. V současné SZP se však jedná především o zvýšení úlohy kvalitativních kritérií u výroby a zpracování potravin, zavedení nových předpisů a omezení týkajících se podmínek výroby zemědělských produktů. Lze jen souhlasit, že tato kritéria by měla být součástí agrární politiky koncipované pro udržitelné zemědělství. Nicméně poptávkově orientovaný přístup znamená daleko náročnější přístup, kdy předpokladem úspěšnosti každého článku vertikály, tedy i zemědělců, se stává *vysoká informovanost a schopnost využití získaných informací* pro okamžité vyhodnocení situace na trhu, schopnost anticipovat poptávku v poměrně velkém detailu a bezprostředně na ni reagovat v nabídce.

Změny ekonomického prostředí v rámci agrobyznisu

Celý komplex výroby potravin a nepotravinářského využití zemědělské produkce se začíná profilovat *novým ekonomickým modelem*, který zvyšuje nároky jak na management podniků zemědělské prvovýroby, tak na objektivizaci a teoretické zázemí pro koncepci státní ingerence v tomto odvětví:

Skutečný přesun silového těžiště v potravinových řetězcích na předvýrobní fáze a na finalizující články zpracování a obchodu totiž v praxi čelí složitější realitě, jak vyplývá z následujícího schématu:

Obr. č. 1: Současný agrobyznis, struktura a rozhodující vazby

I když se jedná pouze o schematické znázornění, ve kterém nelze do detailu promítnout specifika jednotlivých toků podle typů produktů a jejich zpracování ať již v potravinářském či nepotravinářském využití, pro převažující část produkce zemědělství je typická rostoucí závislost na dalších subjektech v agrobyznisu. Koncentrace a zpravidla monopsonní, resp. oligopsonní postavení zpracovatelů a zejména obchodu a veřejného stravování na trhu vytváří dominantní pozici ve výběru dodavatelů, vč. stanovování podmínek dodávky suroviny a (často v rozporu se záměry i nástroji agrární politiky) se začínají *prosazovat jako rozhodující*

faktor ve volbě struktury a rozsahu zemědělské výroby v daném regionu. Na druhé straně jsou to ve stále větší míře právě předvýrobní fáze a přístup k výsledkům vědy a výzkumu, které determinují možnosti splnění podmínek v kvalitě i ceně nabídky zemědělských produktů. Rozhodujícími články se stávají předvýrobní, zpracovatelské a distribuční organizace, které *mění obraz celého agrárního sektoru* a ovlivňují přímo i nepřímo trhy v celých vertikálách³ s těmito typickými znaky:

- charakter poptávky po potravinách a dalších produktech zemědělského původu se mění, poptávka začíná determinovat celý systém výroby, zpracování i distribuce zemědělských produktů,
- mění se postavení zemědělských podniků v rámci intenzivních i extenzivních systémů hospodaření, do toku potravin a zemědělských produktů zasahuje celá škála firem nezemědělského charakteru, často globálních sítí, soukromých společností i veřejných agentur, které se podílejí na identifikaci konkrétních požadavků spotřebitelů a spotřebitelských segmentů
- roste závislost výrobců a zpracovatelů surovin na vyšších stupních finalizace včetně přenosu rizika a prosazení tržní síly v potravinových vertikálách jako důsledek koncentrace podniků obchodu a prosazování tržní síly při výrazné komoditní i územní diferenciaci,
- zvyšuje se podíl potravinářského průmyslu na přidané hodnotě v konečném výrobku.

Tento proces, v minulosti typický především pro zámořské státy, zejména USA, Jižní Ameriku, Austrálii a Nový Zéland, se především pod tlakem globálních a nadnárodních společností ve zpracování a distribuci velmi rychle prosazuje právě v Evropě⁴. Efektivnost výroby a kvalita vstupů stejně jako stupeň finalizace zemědělských produktů v navazujících fázích zpracování, jejich adjustace, distribuce a obchodu přispívají k pozitivní, ale i k negativní odezvě v uplatnění zemědělských produktů na domácím i zahraničním trhu.

I když v Evropě a USA jsou určité rozdíly dané především počtem a velikostí zemědělských podniků a vyšším podílem spotřeby potravin mimo domov v amerických domácnostech, *klíčovou pozici zaujímá v obou případech obchod a zpracovatelský průmysl*. Menší počet velkých firem zasahuje do konkurenčního prostředí, uplatňuje řadu monopolistických prvků a umožňuje prosazování tržní síly, vliv agrární politiky na trh se tím podstatně eliminuje.

Navíc světový agrobyznis dostává ke svému vývoji stále nové impulsy. Dunne (1999) identifikuje tři rozhodující faktory, které v současném období ovlivňují procesy vývoje v agrobyznisu, a to *globalizaci trhů, rychlý rozvoj technologií a rostoucí zájem a angažovanost lidí* v tom, jaké potraviny a jakým způsobem se vyrábějí. Působení těchto faktorů stále výrazněji *formuje konkurenční prostředí podniků, které jsou součástí tohoto komplexu* a tím limituje cesty jak reorganizovat vnitřní zdroje podniku, aby na jejich působení účinně reagoval a nebyl vyloučen z možnosti úspěšně konkurovat na trhu ani do budoucna.

ZÁVĚR

Analýzy ekonomického prostředí agrobyznisu odhalují nové souvislosti, které určují a do budoucna budou určovat úspěšnost konkrétních subjektů na trhu v celých vertikálách. Potravinové hospodářství, výroba, zpracování i obchod a vzájemné vazby již nyní překračují hranice jednotlivých zemí a kontinentů, prohlubuje se integrace potravinových sítí ve světě. Zemědělský podnik se stává součástí složitého systému, který vyžaduje, aby finální produkt, jeho struktura, kvalita i nabídka v čase (a tím i rozsah a způsob využívání výrobních faktorů)

³ Potravinářský sektor v Evropské unii je v současném období hodnocen dokonce jako jeden z těch, ve kterém dochází k mimořádně rychlé koncentraci a ke strukturálním změnám jak ve fázích zpracování, tak v potravinářském obchodě. Tento typ obchodních aktivit ostře kontrastuje s tradičním chováním zemědělských výrobců a jejich snahou o zachování chráněného a relativně statického trhu (Dobson, 1999, Ahn, 2002).

⁴ Podíl zpracování na přidané hodnotě u potravin je v porovnání se zemědělskou výrobou v nejvyspělejších členských zemích EU (SRN a Velká Británie) trojnásobný, zhruba dvojnásobku je dosahováno ve Francii, Dánsku a v Holandsku. Na druhé straně hospodářsky méně rozvinuté země jako Řecko, Portugalsko, Itálie se podílí na přidané hodnotě nízkým procentem, převážně pouze jako dodavatelé výchozí suroviny.

byly již od počátku výrobního procesu koncipovány na základě znalostí poptávky (a podmínek konkurence) stále výrazněji formované na nadnárodní úrovni.

Účinnost ochrany vnitřních potravinových trhů objektivně klesá, což vyvolává stále ostřejší tlak na změny v koncepci, úrovni a formách státní (centrální, nadnárodní) ingerence v tomto sektoru. Proto lze očekávat urychlení dalších reformních kroků především v těch oblastech agrární politiky, které jsou zaměřeny na zásahy do trhu ať již formou podpory cen, nebo národních limitů produkce a její struktury. Tyto změny se budou týkat i dalšího vývoje SZP, která, má-li být účinná, se musí postupně oprostít od quasi tržních a později i důchodových nástrojů podpory zemědělců a přejít k nástrojům motivujícím účelnou restrukturalizaci aktivit v zemědělském podniku.

Způsob uplatnění přímých plateb v ČR tuto možnost v současné době dokonce nabízí. Její využití však předpokládá vyšší samostatnost a kvalifikované pracovníky na podnikové úrovni a klade vyšší nároky na koncepční práci centra. Vyžaduje rozsáhlé znalosti nejen v oblasti výroby a optimalizace nabídky zpracování reálných predikcí vývoje trhů, ale i dostatek nezkreslených informací o vývoji v poptávce a strukturální rozhodování.

Příspěvek byl zpracován jako dílčí výstup v rámci řešení výzkumného grantu *NAZV QF 3275 Mimoprodukční přínos trvale udržitelného multifunkčního zemědělství v podmínkách ČR, řešeného MZLU v Brně*.

Literatura:

BEČVÁŘOVÁ, V.: The changes of the agribusiness impact on the competitive environment of agricultural enterprises. In. *Agricultural Economics* 10, Vol. 48. ÚZPI Praha, 2002, s. 449-455, ISSN 0139-570X

GRIEVINK, J.W., (2003): „The Changing Face of the Global Food Industry,, In *Changing Dimensions of the Food Economy*, The Hague

OECD: *Market Effects of Support Measures*. Paris: OECD, Agriculture and Food, 119 p., 51 2001 ISBN 91-64-18721-9 14 1 P.

OECD: *Agricultural Policies in OECD Countries* , MONITORING AND EVALUATION. Paris 2002. ISBN 92-64-19764-8

SAXOWSKY, D.M., DUNCAN, M.R. (1998): Understanding Agriculture's Transition into the 21st Century, NDSU, Fargo ND 58105-5636 31 pp

TVRDOŇ, J. (2002): “Nová ekonomika a podniková úspěšnost“ *Faktory podnikovej úspešnosti*, Nitra, Liptovský Ján, FEM SPU, ISBN 80-8069-138-X.

Kontaktní adresa autora:

Prof. Ing. Věra Bečvářová, CSc., Ústav podnikové ekonomiky, Provozně ekonomická fakulta, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Česká republika. E-mail: becvar@mendelu.cz